

Wstęp

Postęp techniczny, technologiczny i ekonomiczny, któremu towarzyszy rozwój nowych form organizacyjnych społeczeństwa sprawia, że człowiek i jego prawa stają się niezwykle ważną problematyką badawczą. Dowodem na to są m.in. coraz liczniejsze publikacje, konferencje naukowe, enuncjacje polityków, przywódców religijnych czy powstawanie nowych instytucji zajmujących się prawami człowieka. Prawa człowieka wyszły z granic normatywnych czy ideologicznych poszczególnych państw lub nurtów filozoficznych i pretendują do bycia wartościami uniwersalnymi czy też, posługując się współczesną terminologią, wartościami globalnymi. Stosowane są jako miernik jakości demokracji, państwa, dobrego prawa i postępu cywilizacyjnego. Mogą być drzwiami dla państwa, organizacji międzynarodowych czy nawet jednostek do przywilejów gospodarczych i politycznych, albo też przyczynkiem do izolacji międzynarodowej.

Cechą charakterystyczną współczesności jest stan permanentnego wyścigu zbrojeń, innowacyjności, konkurencyjności, galopującej informatyzacji, wzrostu poziomu wiedzy i życia przeciętnego człowieka, także unifikacja kulturowa. Jest to jednocześnie czas wojny ekonomicznej, gdzie polem walki są rynki ekonomiczne, armiami – firmy, dowodzącymi – przedsiębiorcy, a artylerią – globalne finanse niszczące co wrażliwsze lokalne systemy walutowe. W dyskursie nad problemami ekonomicznymi stosuje się terminologię typową dla wojskowości, są wygrani i przegrani¹. Celem tych działań jest pozyskiwanie taniej siły roboczej, rzadkich minerałów, nowych rynków zbytu, często kosztem człowieka i jego praw. Przy tej okazji nierzadko prowokowane są lokalne konflikty zbrojne, które pogarszają i tak złą dolę przeciętnego człowieka tam żyjącego.

Zachodzące zmiany cywilizacyjne, zwłaszcza postęp technicznych i ekonomiczny, często wywierają negatywną presję na sytuację człowieka, ograniczając jego wolność, prawo do prywatności czy poszanowania dobrego imienia. Na decyzje jednostki wpływ mają najnowsze trendy mody, wszechobecna reklama czy środowiska opiniotwórcze o charakterze globalnym. Wskutek zabiegów socjotechnicznych w połączeniu z reklamą konsument z góry wie, co ma kupić. Człowiek dowiaduje się z wszechobecnej reklamy, jaką ma podjąć decyzję.

Zachodzące zmiany są dynamiczne i coraz trudniejsze do przewidzenia są kierunki rozwoju. W tej powyżej nakreślonej perspektywie prawa człowieka stały się nieodzownym elementem każdego postępowego i demokratycznego systemu prawa krajowego

¹ Zob. S. Stodolak, Dzisiejszy rynek to pole bitwy: na pasku konkurencji, [w:] gazetaprawna.pl, <http://biznes.gazetaprawna.pl/artykuly/922506.gospodarka-rynek-konkurencja-walka.html> [dostęp: 11.2.2016 r.].

i międzynarodowego. Znajdują swoje odzwierciedlenie w prawie konstytucyjnym i aktach normatywnych, tak międzynarodowych, jak i lokalnych. Kontrolę nad przestrzeganiem praw człowieka roztaczają nie tylko konstytucyjne organy państwa, w tym Rzecznik Praw Obywatelskich, ale również instytucje i organizacje międzynarodowe, z Europejskim Trybunałem Praw Człowieka na czele, a także coraz liczniejsze organizacje pozarządowe.

Ta nowa, dynamiczna rzeczywistość prowokuje nie tylko reinterpretację treści dotychczasowych przepisów praw człowieka, nierzadko dostosowując je do bieżących potrzeb politycznych, ekonomicznych czy społecznych, ale prowadzi do formułowania nowych praw, które nie mieszczą się już w tradycyjnym vasakowskim podziale na trzy generacje. Stąd w doktrynie z zakresu praw człowieka mówi się o czwartej generacji tych praw, do której zalicza się m.in. prawo do korzystania ze wspólnego dziedzictwa ludzkości, prawo do dobrej administracji (*good governance*), prawo do integralności, prawo do seksu czy zakaz nadużywania praw człowieka.

W tej optyce rodzi się pytanie o adekwatność i aktualność systematyzacji praw człowieka, przeprowadzonej przez francuskiego prawnika *K. Vasaka*. Podstawę tej systematyzacji stanowią trzy wartości rewolucji francuskiej, tj. równość, wolność i braterstwo, które są odzwierciedleniem konkretnego tła historycznego. Uzasadnieniem dla tej wątpliwości jest silne powiązanie współczesnej koncepcji praw człowieka nie tylko z historycznym tłem ich systematyzacji, ale również z dynamicznie zmieniającą się rzeczywistością, która istotnie wpływa na zmienność treści poszczególnych praw człowieka. W konsekwencji rodzi się potrzeba zaproponowania nowego podziału czy systematyki praw człowieka, wolnej od uwarunkowań historycznych i niezależnej od czynników powodujących zrelatywizowanie ich treści. Tym bardziej, że charakterystyczne dla rewolucji francuskiej wartości nie współgrają z silnie zekonomizowanym życiem epoki ponowoczesnej (ponaukowej). Stąd zasadniczym *novum* tego opracowania jest próba przedstawienia nowego kryterium systematyzacji praw człowieka.

Punktem wyjścia dla nowej dyskusji nad prawami człowieka, a jednocześnie hipotezą badawczą pracy, jest wypracowanie nowego ich podziału opartego na kryterium potrzeb człowieka, spostrzeganego tak w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowości. To właśnie potrzeby determinują treść poszczególnych praw człowieka i wpływają na hierarchię ich zaspokojenia (realizacji). Do przeprowadzenia nowej systematyzacji opartej na kryterium potrzeby Autorka przyjęła koncepcję hierarchii potrzeb przedstawioną przez amerykańskiego psychologa XX w. *A. Masłowa* (1908–1970). Jego piramida potrzeb opiera się na założeniu, że człowiek najpierw dąży do zaspokojenia potrzeb podstawowych, a dopiero później tych wyższego rzędu. W ten sposób można wytłumaczyć istniejące zróżnicowanie w postrzeganiu i stosowaniu praw człowieka w różnych kręgach kulturowych. Piramida potrzeb zdeterminowała również układ niniejszej pracy.

Nowością opracowania jest też wskazanie na formułowanie w doktrynie nowych praw człowieka, będących *in statu nascendi*. Przy omawianiu poszczególnych praw człowieka na początku definiowane są podstawowe pojęcia, następnie opisywana jest treść

danego prawa, a w dalszej części zawarta jest analiza przepisów prawa międzynarodowego, Konstytucji RP z 1997 r., czy też przepisów prawa polskiego. Materiał wzbogacony został też przez odniesienie się do orzecznictwa, głównie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Na końcu opracowania każdego z praw człowieka zawarte zostały pewne uwagi Autorki dotyczące współczesnych zagrożeń dla jego pełnego respektowania we współczesnym zekonomizowanym i techniczonym świecie.

Do istotnych problemów badawczych należy zaliczyć poszukiwanie odpowiedzi na takie pytania, jak: czy system praw człowieka może być fundamentem globalnego systemu prawnego? Co decyduje o zmienności przepisów konkretnych zapisów praw człowieka? Czy istnieje możliwość odideologizowania praw człowieka? Sekwencja tych pytań rodzi kolejną kwestię, czy też pytanie o granice zmienności praw człowieka z punktu widzenia aksjologicznego. Czy można mówić o moralnych granicach praw człowieka, lub inaczej, o roli praw człowieka w wymuszaniu moralności?².

Oderwanie koncepcji praw człowieka od ich systematyzacji opartej na historycznych uwarunkowaniach oraz zdystansowanie się od silnego ich powiązania z dynamicznie zmieniającą się rzeczywistością pozwoli na porzucenie relatywizmu normatywnego³ i odejście od ograniczania się do formalnej oceny poprawności przepisów prawa dotyczących praw człowieka. Formalna poprawność sformułowań zapisów normatywnych to za mało, aby można było mówić o dobrym prawie. Konieczne jest, aby poszczególne przepisy prawne były zgodne z ponadczasowymi normami moralnymi i jednocześnie potrzebami człowieka, czyli takimi, które nie są negowane w wielu systemach prawnych. Nie jest to łatwe zadanie, co wyraża rzymska definicja prawa – *ius est ars boni et aequi*⁴. *Celsus* twierdził bowiem, że prawo jest sztuką czynienia tego, co dobre i słuszne. W tej perspektywie normy prawne, nakazujące mordowanie, zniewalanie, wykorzystywanie ludzi, nawet jeśli formalnie są poprawne, zawsze pozostają złym prawem. Słuszne zatem wydaje się ocenianie konkretnych przepisów praw człowieka i zmiany ich treści pod kątem tychże wartości i potrzeb nieprzemijających. Pozwoli to na zahamowanie procesu dalszej instrumentalizacji praw człowieka⁵.

W pracy stosowany jest również fenomenologiczny opis zjawisk powiązanych z teorią i praktyką praw człowieka, co determinuje obszar badawczy i aksjologiczną ocenę elementów zmienności treści poszczególnych praw człowieka, łącznie z wynikającymi stąd zagrożeniami. W pracy znajdują się odniesienia nie tylko do konkretnych przepisów normatywnych, ale również do wielu elementów interdyscyplinarnych, a więc osiągnięć

² Zob. H. Izdebski, *Elementy teorii i filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 279.

³ Zob. M. Roszczyk, *Relatywizm teoretyczny i relatywizm normatywny*, *Roczniki Filozoficzne* 2010, Nr 1, s. 201–227.

⁴ *Ulpian libro primo institutionum (D. 1.1.1): pr. Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter celsus definiti, ius est ars boni et aequi.*

⁵ O standardach dobrej i poprawnej legislacji. Zob. Z. Witkowski, *System stanowienia prawa w Polsce*. Zielona Księga, Biuletyn: Forum Debaty Publicznej, Nr 30, październik 2013, Kancelaria Prezydenta RP, s. 25 i n.

nauk politycznych, medycznych, ekonomicznych, technicznych, przyrodniczych, teologicznych, które rzucają nowe światło na badania nad poszczególnymi prawami i potrzebami człowieka, np. prawem do życia, wolności, prywatności. Poszukiwania będą prowadzone w obrębie obecnych rozwiązań prawa międzynarodowego, prawa Unii Europejskiej, w systemach pozanormatywnych, a także w orzeczeniach trybunałów europejskich i krajowych.

W niniejszym opracowaniu wykorzystana została dość szeroko polska literatura dotycząca praw człowieka i wiodąca literatura zagraniczna z kręgu języka angielskiego, włoskiego, niemieckiego i hiszpańskiego. W dużej mierze praca została oparta na zbiorze publikacji dotyczących praw człowieka, będących pokłosiem piętnastu międzynarodowych konferencji praw człowieka, organizowanych wspólnie przez wydziały prawa renomowanych uczelni polskich i europejskich, tj. z Olsztyna (Polska), Bari (Włochy), Bratysławy (Słowacja) i Walencji (Hiszpania), a obecnie również z Rzeszowa i Józefowa. Twórcami tego cyklu spotkań i dyskusji naukowych nad prawami człowieka z perspektywy interdyscyplinarnej i multikulturowej byli m.in. prof. *T. Jasudowicz*, prof. *G. Dammacco*, prof. *J. Bonet Navarro*, prof. *B. Fabry*, prof. *B. Sitek*, prof. *J. Sobczak*, prof. *M. Chmaj*, prof. *L. Stadniczenko*, prof. *A. Organiściak-Krzykowska*, prof. *M. Królikowska-Olczak*, prof. *B. Fabry*, prof. *P. Krajewski*, dr *J. Szczerbowski* i wielu innych reprezentantów europejskich i pozaeuropejskich uniwersytetów. Charakterystyczna dla tych naukowych dyskusji była partycypacja nie tylko prawników, ale również demografów, socjologów, teologów, kanonistów, lekarzy czy też szeroko rozumianych humanistów. Takie też było założenie twórców powyższego cyklu spotkań, aby o prawach człowieka wypowiedali się wybitni znawcy z różnych obszarów nauki, pochodzący niemal ze wszystkich kontynentów. W sumie w cyklu tych konferencji wzięło udział ponad 500 naukowców z różnych dyscyplin.

W pracy zostały wykorzystane wszystkie obowiązujące akty prawa międzynarodowego o charakterze powszechnym, tj. konwencje, deklaracje i pakt, a także akty prawa lokalnego, obowiązujące na poszczególnych kontynentach, zwłaszcza w Ameryce, Afryce i Azji. Wykorzystane zostały również źródła prawnicze i pozaprawne o charakterze historycznym, filozoficznym i teologicznym, a które to miały lub mają wpływ na kształtowanie się współczesnych koncepcji poszczególnych praw człowieka.